

Sv. Ambrož: *Deus creator omnium*

Gabriela Piáčková

Hymnus *Deus creator omnium* je jedním ze čtyř tzv. denních hymnů, které tradice pokládá za prokazatelně Ambrožovo dílo. K těmto denním hymnům patří ranní hymny *Aeterne rerum conditor*, *Splendor paternae glorie*, hymnus k deváté hodině ranní *Iam surgit hora tertia* a večerní hymnus *Deus creator omnium*.

Ambrož, výtečný biskup i politik, skládal hymny v době svého působení na biskupském stolci v Miláně. Hymny, které on sám zbásnil a zavedl do liturgie, patří mezi nejstarší dochované hymny církve. O skutečnosti, že právě on zavedl do liturgie hymnický zpěv, není pochyb. Z přímých důkazů,¹ které nám potvrzují Ambrožovo autorství, se dozvídáme základní informace o době vzniku a formě hymnů:

- a) počátky Ambrožových hymnů spadají před rok 386 a jsou spojeny s bloádou baziliky o Svatém týdnu;
- b) zpívaly se denně a zpěvu se účastnilo celé církevní společenství;
- c) měly formu tzv. antifoniálního zpěvu: tuto formu Ambrož převzal z východního zpěvu;
- d) představovaly formu katecheze: jejich předmětem bylo hlavně posílení ortodoxie proti ariánům.

1. TEXT HYMNŮ

<p>1. Deus creator omnium,
polique rector, vestiens
diem decoro lumine,
noctem soporis gratia,</p>	<p>1. Bože, stvořiteli všeho,
nebeský vládce, zdobící
den půvabným světlem
a noc milostí pokojného spánku,</p>
<p>2. artus solutos ut quies
reddat laboris usui,
mentesque fessas allevet,
luctusque solvat anxios.</p>	<p>2. aby navrátil pokoj po vykonání práce
uvolněným údům,
pozvedl ochablou mysl,
zahnal úzkostlivé truchlení.</p>
<p>3. Grates peracto iam die,
et noctis exortu preces,
voti reos, ut adiuves,
hymnum canentes solvimus.</p>	<p>3. Zpěvem hymnu vzdáváme
díky za ukončený den
a na počátku noci ti přednášíme prosby,
kež pomáháš k vyplnění slibů.</p>
<p>4. Te cordis ima concinant,
te vox canora concrepet,
te diligit castus amor,
te mens adoret sobria.</p>	<p>4. O tobě ať zpívají hlubiny srdce,
o tobě ať zaznívá zvučný hlas,
tebe ať miluje čistá láska,
tobě ať se klaní střízlivá mysl.</p>

¹ AMBROSIIUS, *Epistula* 75a (21a), 34: *Sermo contra Auxentium*; AUGUSTINUS, *Confessiones* 9,6,14–7,17; PAULINUS, *Vita S. Ambrosii* 13: PL 14,31D.

<p>5. Ut, cum profunda clauserit
diem caligo noctium,
fides tenebras nesciat,
et nox fide reluceat.</p> <p>6. Dormire mentem ne sinas,
dormire culpa noverit,
castis fides refrigerans,
somni vaporem temperet.</p> <p>7. Exuta sensu lubrico,
te cordis alta somnient;
nec hostis invidi dolo
pavor quietos suscitet.</p> <p>8. Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum,
Unum potens per omnia
Fove precantes Trinitas.</p> | <p>5. Aby, když hluboká temnota
nocí uzavřela den,
víra nepoznala temnotu
a noc zazářila vírou.</p> <p>6. Ať nenecháš spát mysl,
kéž umí spát vína,
ať občerstvující víra čistým
zmírňuje vedro spánku.</p> <p>7. Hlubiny srdce zbaveny hříšného smýšlení
ať sní o tobě;
ať strach ze lsti závistivého nepřítele
neprobudí odpočívající.</p> <p>8. Prosme Krista i Otce,
jediného Ducha Krista i Otce:
jsa mocného skrze všechny,
Trojice, buď příznivá prosícím.</p> |
|---|---|

2. ÚVOD

Deus creator omnium je večerní hymnus, který liturgické společenství adresuje Bohu: vzdává mu díky za uplynulý den a předkládá prosby za nadcházející noc.

V době působení sv. Ambrože již měla večerní modlitba za sebou velmi dávnou tradici: jednotlivé doby modlitby, ráno a večer, spadají do prastaré židovské tradice. Kumránské texty nám zachovaly kolem tří set fragmentů ranní a večerní modlitby. Jak naznačují texty Josepha Flavie² a Filóna Alexandrijského,³ eseje milovali ranní a večerní chvíle: židovští mniši se modlili za úsvitu a navečer, při východu a západu slunce. Podobné preference můžeme zaznamenat i v životě Ježíše Krista.⁴

Také raná církev uchovává dobu židovské modlitby. Každý týden se tak v sobotu večer koná modlitební bdění, které začíná zažehnutím lampy, jež je obrazem zmrtvýchvstalého Krista (latinsky *lucernare* nebo *lucernarium*).⁵ Pro tuto hodinu byl užíván tradiční Žalm 141, stejně jako hymnus *Phos hilaron* [Pokojné světlo]. Počínaje Tertuliánem, je modlitba při soumraku, stejně jako modlitba při východu slunce, považována za povinnost *legitima*;⁶ také Cyprián v jednom ze svých nejznámějších spisů uvádí na modlitbu dlouhý chvalozpěv.⁷

² JOSEPHUS FLAVIUS, *Bellum Iudaicum* 2,128.

³ PHILO ALEXANDRINUS, *De vita contemplativa* 27.

⁴ Mk 1,35; 6,46.

⁵ *Peregrinatio Etheriae* 24,4: „Hora autem decima quod appellant hic licnicon; nam nos dicimus lucernare.“

⁶ TERTULLIANUS, *De oratione* 25: „Exceptis utiquae legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis.“

⁷ CYPRIANUS CARTHAGINENSIS, *De oratione Dominica* 35–36.

Ambrož v této pevně ustanovené tradici plně zakotvil. Ve spisu *De virginibus* se zmiňuje o *hodině, kdy se zažihá lampa* mezi hodinami, v nichž je vhodné vzdávat díky;⁸ a právě pro tuto hodinu složil hymnus *Deus creator omnium*.⁹

Mezi témata hymnu patří připomínka uplynulého dne a slunečního světla 1,2–3; vykonané práce a únavy spojené s prací, ať už se jedná o únavu tělesnou nebo duchovní 2,1–2; k tématu hymnu patří také volání k Bohu: zpěv hymnu 4,1–2, jenž vyjadřuje čistotu 4,3–4, prosbu o odpočinek 1,4; 2,1–3 a ochranu před nočními nástrahami 5,1–7,4.¹⁰ V závěrečné invokaci Boží Trojice 8,1–4 se propojuje modlitba s teologií.

Příbuznost tohoto hymnu se žalmy je zřetelná. Jde o večerní modlitbu, stejně jako v Žalmech 4 a 141, s úvodní invokací Boha jeho jménem a formulacemi starověké modlitby: chvála Stvořitele a díkůvzdání za jeho dobrodiní, prosba o ochranu proti pokušením a hrůzám noci.

3. STRUKTURA HYMNU

Uchopit strukturu této básně není snadné. Přesahy mezi jednotlivými strofami a syntaktické konstrukce upozorňují na dynamickou kompozici: velké přání, pozitivní i negativní, které je včleněno mezi dvě teologická tvrzení.

Podívejme se společně na dva způsoby dělení hymnu, jak je ve své studii předkládá Fontaine.¹¹ Oba způsoby si navzájem neprotiřečí; každý klade důraz na jiné perspektivy a k sobě se staví spíše komplementárně.

První tři strofy obsahují *invokaci* k Bohu Stvořiteli 1,1–2,4: aby zpěvákům pomohl odstranit únavu dne; tato invokace ústí do večerní modlitby: díkůvzdání za dokončený den a prosba o ochranu pro nadcházející noc 3,1–4.

Přicházejí *přání*: aby věřící opěvovali Boha a milovali jej 4,1–4, čtyřikrát se objevuje *te* a čtyři konjunktivy; aby víra vzdálila temnoty a osvětila je 5,1–4: přání negativní a posléze pozitivní.

Poslední tři strofy tvoří uskupení, které symetricky odpovídá prvním třem strofám hymnu. Šestá a sedmá strofa rozvíjejí obsah druhé a třetí strofy formou *přání* a pokračují v přáních vyjádřených v páté strofě: díky Boží pomoci víra poskytuje lidem spánek bez nástrah; aby lidé v srdci mysleli na Boha a nepoznali tak hrůzu vyvolanou ďáblem 7,1–4. Osmá strofa odpovídá strofě první; je jakoby mimo text, podobně jako *doxologie* na konci modlitby: na závěr své modlitby se hymnista vrací jinou formou k enumerativní výpovědi; pozitivně apeluje (*rogamus* a imperativ *fove*) na teplo ochrany Boží Trojice, která je všemocná 8,3; stejně jako Bůh-Stvořitel a Pán všehomíra v 1. strofě.

⁸ AMBROSIIUS, *De virginibus* 3,4,18: „Certe solemnes orationes cum gratiarum actiones sunt deferendae, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumpserimus, et hora incensi, cum denique cubitum pergitur.“

⁹ Podobný hymnus *Ad incensum* složil také Prudentius.

¹⁰ Srov. Ž 141.

¹¹ FONTAINE, *Ambroise de Milan: Hymnes*, Paris: Cerf, 1992, s. 232–234.

Když takto analyzujeme hymnus, můžeme pozorovat jeho základní kompozici: Ambrož jde od minulosti (připomínka minulého děje) k budoucnosti (prosba o ochranu v noci), vychází od Boha, aby se k Bohu vrátil. V kompozici můžeme pozorovat symetrii: první strofa odpovídá strofě poslední; celek tvořený druhou a třetí strofou a celek šesté a sedmé strofy tvoří rámec hymnu. Jedná se zde o strukturu ve tvaru „mandle“, kterou můžeme najít u helénistických básníků.

Jestliže budeme věnovat více pozornosti smyslu hymnu a střídání párových a nepárových strof, nalezneme kompozici, která je rozdělena spíše tematicky a vyjadřuje různé postoje lidí před Bohem:

- a) *invokace* k Bohu Stvořiteli, který učinil noc pro spánek člověka (verš 1,1–2,4);
- b) *oslava* (verš 3,1–4,4): vyslovená chvála; vděčnost, prosba k Bohu, kdy hlas vyjadřuje přání srdce; vnitřní oslava ve shodě s liturgickým slavením;
- c) *prošby* pro člověka (verš 5,1–6,4); od chvály k prosbám, od spirituality k morálce; aby Bůh ochránil duši i tělo od nástrah noci; aby duše bděla a tělo zůstalo čisté;
- d) *volání* o bdělou a oživující přítomnost Trojice (verš 7,1–8,4): aby duše vyrvaná nepříteli oslavovala Trojici a prosila ji o ochranu.

4. JAZYKOVÉ, SYNTAKTICKÉ A VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY

Hned v úvodu hymnu nás zaujme první a současně nejdelší větná konstrukce celého hymnu: zabírá 1.–3. strofu.

Složitost této větné konstrukce se zrcadlí i v jejím překladu. Pokud si chceme pomoci při překladu těchto veršů, je dobré si uvědomit, jakou informaci v sobě verše nesou; pak je můžeme rozdělit do dvou částí:

- a) oslovení, případně charakteristika (popis) Boha Stvořitele;
- b) díky a prosby křesťanského společenství.

Z výrazových prostředků můžeme jmenovat několik základních motivů. Podívejme se na tyto výrazy podrobně:

- a) motiv *spánku, tmy a světla*:

Spánek: *sopor* (1,4); *quies* (2,1); *dormire* (6,1); *dormire* (6,2); *somnum* (6,4); *somniare* (7,2); *queti* (7,4)

Tma: *nox* (1,4); *nox* (3,2); *caligo* (5,1); *noctes* (5,2); *tenebrae* (5,3); *nox* (5,4)

Světlo: *dies* (1,3); *lumen* (1,3); *dies* (3,1); *dies* (5,2); *relucere* (5,4)

- b) motiv *zpěvu*:

hymnus (3,4); *canere* (3,4); *concinere* (4,1); *vox* (4,2); *canora* (4,2); *concrepare* (4,2).

5. AUTORSTVÍ

Autenticitu hymnu nepopíratelně dosvědčuje Augustinovo svědectví: Augustin podvackrát cituje jeden či více veršů s odvoláním na samotného autora. V úryvku z *Confessiones*, kdy Augustin mluví o svém zmatku po smrti matky Moniky, cituje ze dvou prvních strof tohoto hymnu, které ho upokojily, a sám je připisuje Ambrožovi: „Recordatus sum veridicos versus Ambrosii tui: „tu es enim, Deus, creator

omnium... luctusque solvat anxios.¹² Další, méně významné citace, najdeme v dílech *De musica*¹³ a opět v *Confessiones*.¹⁴

Hymnus *Deus creator omnium* se brzy začal užívat v milánské večerní liturgii, jak ukazují řeholní pravidla pro mnichy¹⁵ a pro panny¹⁶ Aureliana z Arles. Podle Fontaineho to je potvrzeno i rubrikou ambroziánských rukopisů: naznačuje, že Ambrož toto dílo napsal pro každodenní užívání během roku.¹⁷

6. ANALÝZA HYMNU

6.1 Strofa I

Tento večerní hymnus, podobně jako ranní hymny *In aurora* a *Ad galli cantum*, začíná pozvednutím k Bohu, jako Stvořiteli a Vládci, v tomto případě Stvořiteli dne a noci: *creator* a *rector*. Verše 1,3–4 tak rozvíjejí tematiku dne a noci.

V první strofě můžeme pozorovat paralelu s první strofou hymnu *Aeterne rerum conditor*, který se zpívá ráno. Ambrož zcela přirozeně užívá stejná témata na počátku obou hymnů:

*Deus creator omnium
polique rector, vestiens
diem decoro lumine,
noctem soporis gratia.*

*Aeterne rerum conditor,
noctem diemque qui regis
et temporum das tempora
ut alleves fastidium*

Verš 1,1: *Deus creator omnium*

Oslovení Boha Stvořitele pochází z biblického jazyka. Slova hymnu se shodují se slovy Nehemiáše v 2. knize Makabejských,¹⁸ kde se popisuje obětování Bohu. K Bohu Stvořiteli se také vztahuje výrok písma, kdy popisuje jeho stvořitelský čin.¹⁹

Oslovení Boha Stvořitele, se týká všech božských osob: Boha Otce, Krista Syna i Ducha. Jak již bylo řečeno, s podobným oslovením jsme se setkali také na počátku prvního hymnu *Aeterne rerum conditor*.

¹² AUGUSTINUS, *Confessiones* 9,12,32.

¹³ AUGUSTINUS, *De musica* 6,2,2; 6,9,23.

¹⁴ AUGUSTINUS, *Confessiones* 4,10,15; 10,10,52; 11,27,35.

¹⁵ AURELIANUS ARELATENSIS, *Regula ad monachos*, PL 68,395B: „Ad lucernarium anni tempore et festis et cotidianis diebus imprimis directaneus, postea antiphonae duae, tertia semper cum alleluia dicatur, hymnus una die: *Deus qui certis legibus*, alia die: *Deus creator omnium* et capitellum.“

¹⁶ AURELIANUS ARELATENSIS, *Regula ad virgines*, PL 68,405D. Text je stejný jako v předchozí poznámce.

¹⁷ Srov. FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 234, pozn. 10: „V Miláně se zpívá *Deus creator omnium* každý den při nešporách. Rukopis Ga potvrzuje stejné užití. Ve starodávném hymnáři Fa (= Vatican de la Reine 11) se zpíval v alternaci s hymnem *Deus qui certis legibus*. V jiných rukopisech z Itálie, Švýcarska, Francie a Anglie je hymnus *Deus creator* předepsán pouze pro sobotní nešpory (v nových hymnářích je pro každý den v danou hodinu předepsán jiný hymnus).“

¹⁸ 2 Mak 1,24: „Et Nehemiae erat oratio hunc habens modum Domine deus omnium creator.“

¹⁹ Gn 1,1: „In principio creavit Deus caelum et terram.“

Večer, ve fázi přechodu a oddělení dne od noci, připomíná hymnus prvotní oddělení dne a noci při stvoření světa. Vidíme, že proměna dne v noc taky patří do stvořitelského plánu. Noc je darem Božím a její funkce v životě člověka je blahodárná: *noctem soporis gratia*.

Verš 1,2: *polique rector, vestiens*

Oslovení *polique rector* rozšiřuje úvodní oslovení. Výraz *rector* v prvotním významu představuje řidiče, kormidelníka-lodivoda,²⁰ později velitele.²¹ U Ambrože můžeme tento výraz najít při pojmenování pastýře.²² Nakonec může tento výraz označovat panovníka nebo vojenského vůdce. V bibli tento výraz nacházíme ve spojení s pozemským vládcem a představeným.²³ Jen na jednom místě je těsně svázán s Bohem.²⁴

V antice byl výraz *rector* běžný pro oslovení vyšších božstev jak v mytologickém,²⁵ tak ve filozofickém kontextu.²⁶

Toto spojení biblického *creator* s pohanskou tradicí *rector* je u Ambrože určité záměrné a není to spojení neznámé, najdeme jej např. i u Commodiana.²⁷ Podobnou hříčku můžeme pozorovat v Ambrožově hymnu *Splendor paternae glorie* při použití spojení *verus sol*, kde jsme sledovali propojení s pohanským kultem slunečního božství.

Polus je metonymie používaná pro označení nočního nebe.²⁸ Pravděpodobně uvádí slova *dies* a *nox* z následujících veršů.

Verše 1,3: *diem decoro lumine*

1,4: *noctem soporis gratia*

Druhá část strofy se obrací opět na Stvořitele. Sloveso *vestire* je u Ambrože oblíbený výraz pro označení Stvořitelovy činnosti.²⁹ K tomuto slovesu se vážou následující verše (3–4), kdy Ambrož vyjadřuje onu Stvořitelovu činnost: *diem decoro lumine; noctem soporis gratia*. Na začátku oslavného hymnu Boha Stvořitele tedy nestojí ona temnota noci, ale životodárná milost noci – *spánek*.

Pár *dies* a *nox* můžeme paralelně pozorovat i ve verších 3,1–2: *grates peracto iam die / et noctis exortu preces*.

²⁰ VERGILIUS, *Aeneis* 5,161.576.

²¹ Tamtéž, 9,173.

²² AMBROSIIUS, *De Nabuthae* 15,64; *De Cain* 2,9,32; *De Isaac* 8,64.

²³ Sir 10,2.4.24; 17,14; 32,1; 33,19; 49,17.

²⁴ Est 5,1: „Invocasset omnium rectorem et salvatorem Deum.“

²⁵ OVIDIUS, *Metamorphoses* 2,60: „rector Olympi“; 13,598: „summe deum rector“; VERGILIUS, *Aeneis* 8,572: „tu maxime rector“.

²⁶ CICERO, *De finibus bonorum et malorum*: „Quod sit summi rectoris ac domini numen.“

²⁷ COMMODIANUS, *Instructiones* 1,28,10–11: PL 5,222C: „Ultime tu speras, Deus inridere caelestem rectorem poli, per quem sunt omnia facta.“

²⁸ AMBROSIIUS, *Hexameron* 1,6,20; 1,8,32.

²⁹ Tamtéž, 3,11,47; 12,48; 12,52; 16,65.

Adjektivum *decorus* neoznačuje pouze estetickou krásu stvoření,³⁰ ale i ušlechtilost, etickou krásu,³¹ která je v ní implicitně zavinuta, jak můžeme vidět v biblickém citátu: „Vidit Deus quod est bonum.“³²

Ve světle onoho dne je zjevena dokonalá краса Stvořitele světla; denní světlo má účast na *Božím světle*, je odkazem Boha pro člověka.

Na adjektivum *decorus* navazuje *gratia*: nejprve se svým významem *laskavý dar*, *laskavý vliv*, dále jako *nezasloužený dar Boží milosti*: *soporis gratia – milost spánku* představuje spánek jako dar Stvořitelovy prozřetelnosti.

Vidíme, že jako den i noc má účast na *kráse* Boha, a tou je účast na milostiplném a životodárném spánku, jak můžeme číst i v Hexameronu: „noctem enim ad quietem corporis datam esse cognoscimus.“³³

6.2 Strofa II

Verše 2,1: Artus solutos ut quies

2,2: reddat laboris usui,

2,3: mentesque fessas allevet,

2,4: luctusque solvat anxios.

Na první strofu logicky navazuje strofa druhá: pravidelné střídání dne a noci je ustanoveno pro činnost a odpočinek člověka. Bůh dal člověku spánek, aby si odpočinul po denní práci: odpočinek těla je nutný k další manuální činnosti člověka a odpočinek duše je možný, jestliže je duše osvobozena od starostí a úzkostí.

Víru ve střídání světla a tmy a z toho plynoucí řád dne jako času pro práci a noci jako času pro odpočinek můžeme u Ambrože nalézt jako známou tradici, jak židovsko-křesťanskou, tak klasicko-pohanskou.

V tomto verši nacházíme vnitřní souvislost se Žalmem 103, v němž je ukotven Boží řád rozdělení času na práci a odpočinek:

Posuisti tenebras et facta est nox...
Ortus est sol...
Exibit homo ad opus suum
Et ad operationem suam usque ad vesperum.³⁴

³⁰ VERGILIUS, *Aeneis* 5,133: „Auro ductores longe effulgent ostroque decori.“

³¹ AMBROSIIUS, *De Isaac* 7,60: „Illud enim decorum atque speciosum est, in quo nihil sit mali. Decorum enim quod bonum: quod autem indecorum, hoc malum. Speciosa fecunditas est bonorum operum: contraria ergo speciositati sterilitas; quoniam qui privatur specie vel decore, in eo est malum: quod autem malum, hoc sterile et infecundum.“

³² Gn 1,25.

³³ AMBROSIIUS, *Hexameron* 1,10,38.

³⁴ Ž 103,20.22n.

V pohanské tradici se můžeme opřít o text Ciceronův.³⁵ Z křesťanské tradice můžeme jmenovat Minucie Felixe,³⁶ Lactantia³⁷ nebo Niceta, biskupa z Remesiana.³⁸

Odůvodnění pro pokojný spánek spojuje Ambrož účelovou spojkou *ut*, kde vložil jak fyzický, tak psychický důsledek spánku. Tak se Ambrožovi podařilo zapojit básnický pojem odpočinku do křesťanského prostředí, kdy *spánek* – *poko*j na jedné straně představuje dar milosti Stvořitele pro člověka, na straně druhé je tento pokoj vložen do večerní modlitby, kdy spánku předcházela modlitba, kterou křesťanské společenství předkládá zpěvem hymnu.

Spící zde nejsou pouze *odpočívající*, kteří *sní* o Kristu, jak uvidíme později v sedmé strofě (7,2–4), a kteří jsou chráněni před nepřítelem. Jejich hříchy sice spí, ale duše bdí (6,1–2), protože v tomto pokojném spánku jsou obcerstvovány a uvolňovány údy, duch i mysl.

Artus je zavedeným poetickým ekvivalentem slova *membra*.

Význam slova *mens* patrně nebude intelektuální, ale morální: jedná se o vnitřní únavu vyplývající ze zkoušek a obtíží.

6.3 Strofa III

Třetí strofa se vztahuje opět na Boha Stvořitele a představuje odpověď člověka, díla Božího. Základní princip, který řídí první tři strofy se objevuje až na konci: *hymnum canentes solvimus*. Třetí strofa je jakoby důsledkem a vyvozením strof předcházejících: zpěváci děkují Bohu Stvořiteli (1. strofa) za dobrodiní uplynulého dne a prosí o ochranu pro noc, která přichází (2. strofa). Hymnus je tak zpěvem vděčnosti a prosebnou modlitbou. Sloveso *solvere* vyjadřuje základní myšlenku strofy: vyrovnat dluh vůči Bohu vzdáváním díky a modlitbou, *grates a preces*. K této povinnosti jsou vedeni pokřtění *voti reos*.

Verše 3,1: Grates peracto iam die,

3,2: et noctis exortu preces,

Dvojice *grates... solvimus* vyjadřuje náboženskou ctnost, která spočívá v tom, že člověk dává každému a především božstvu to, co mu náleží. Jedná se tedy o to, aby člověk rituálně vyrovnal své závazky k Bohu, k nimž je křesťan zavázán slibem. Již od klasického období se slovo *grates* v náboženském jazyce spojuje s mnoha slovesy: *agere,olvere, persolvere*.

V oněch *grates* za krásy uplynulého dne a úpěnlivých *preces* o budoucí ochranu se odráží základní struktura anamneticko-epikletické židovsko-křesťanské modlitby.

³⁵ CICERO, *De natura deorum*: „Iamque diei noctisque vicissitudo conservat animantes tribuens aliud agendi tempus aliud quiescendi, sic undique omni ratione concluditur mente consilioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.“

³⁶ MINUCIUS FELIX, *Octavianus* 17,6: „Qui tenebrarum et luminis dicam recursantes vices, ut sit nobis operis et quietis alterna reparatio?“

³⁷ LACTANTIUS, *De ira* 13,4: „Sol in inquietis cursibus et spatiis inaequabilibus orbes annuos conficit et aut oriens diem promittit ad laborem aut accidens noctem superducit ad requiem.“

³⁸ NICETAS, *De vigiliis* 1: „Nox ecce est caligo corporis quae non solum homines sed etiam cunctos somno detinet animantes, ut reformatis viribus per soporem possint diurnos labores sustinere vigilantes, ... ergo diem ad opus, noctem ad requiem fecit.“

Tuto binární strukturu modlitby můžeme najít již v raněkřesťanském spisu *Traditio apostolica*, kde Hippolyt v kapitole „De introductione lucernae in cena communitalis“ píše:

Gratias agimus tibi, domine, per filium tuum Iesum Christum dominum nostrum, per quem illuminasti nos, revelans nobis lucem incorruptibilem. *Cum perfecimus ergo longitudinem diei et pervenimus ad initium noctis*, saturantes nos luce diei quam creasti ad satietatem nostram, et cum nunc egemus lucem vesperi per gratiam tuam, laudamus te et glorificamus te per filium tuum Iesum Christum dominum nostrum.³⁹

Za zmínku zde stojí vzpomenout i hymnus *Phos hilaron*, jenž přednášelo křesťanské společenství na počátku noci.

Ze jmenovaných ukázek můžeme vyčíst strukturu *večerní modlitby*. Ta pozůstává z popisu situace, ve které se nachází modlíci. Zlom nastává při přelomu z denního světla na noční tmou a závěr tvoří doxologie. Při stanovení doby, pro kterou je hymnus určen, neměl Ambrož jistě na mysli nějaký neurčitý časový úsek. Vidíme, že hymnus *Deus creator omnium* je určen pro *večerní posvěcení času*.

Verše 3,3: voti reos ut adiuves,

3,4: hymnum canentes solvimus.

Ony *grates* a *preces*, jež předkládá křesťanské společenství v prosebných modlitbách, vykonávají členové společenství jako *voti rei*, tj. ti, které *votum* zavazuje.

Z předcházejících hymnů víme, že výraz *votum* není Ambrožovi neznámý. Připomeňme si, kde jsme se s tímto výrazem již setkali:

Aeterne rerum conditor 8,4: „et vota solvamus tibi“;
Splendor paternae glorie 3,1: „votis vocemus et patrem“;
Iam surgit hora tertia 2,3: „votisque praestat sedulis / sanctum mereri spiritum“;
Deus creator omnium 3,3: „voti reos ut adiuves“.

Votum zde můžeme chápat jako oslavu večerní hodiny – *sacrificium vespertinum* – jež odkazuje na díkůvzdání a na modlitbu jako základní duchovní činnost. Obsahem *vota* jsou pak *grates* a *preces*. *Votum* se plní – *solvere* – přednesem hymnu – *hymnum canentes*.

Odkud ale pochází spojení *voti reos*? Podle Fontaineho se jedná o vergilianismus.⁴⁰ „Být vyslyšen znamená pro autora slibu povinnost, neboť slib je vysloven slavnostně před božstvem, jak zdůrazňuje starobylá etymologie slova *reus*.“⁴¹ Na dalších řádcích nás Fontaine upozorňuje na následující:

³⁹ „Díky vzdáváme tobě, Pane, skrze tvého Syna, Ježíše, Krista, našeho Pána, skrze něj jsi nás osvítit a zjevil nám světlo neporušitelné. Když jsme překonali délku dne, přicházíme na počátku noci nasycení světlem dne, které jsi stvořil k našemu nasycení. Když nyní z tvé milosti nepostrádáme světlo večera, chválíme tě a oslavujeme skrze tvého Syna, Ježíše Krista, našeho Pána.“ HIPPOLYT ŘÍMSKÝ, *Apoštolská tradice*, Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2000, s. 38n.

⁴⁰ VERGILIUS, *Aeneis* 5,237: „taurum constituam ante aras voti reus.“ Zde je spojení ve významu „splnit prosbu“.

⁴¹ FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 248.

Čtení *voti* je doloženo v šesti rukopisech (z toho dva staré milánské);⁴² dalších 13 rukopisů čte *votis*; tu je ovšem obtížné pochopit smysl: buď uděláme z *votis* determinant slova *reus*, ale tato konstrukce je velmi vzácná, *reus* s významem „vinen čím“ zde nevyhovuje; nebo je spojíme se slovem *adiuves*: „abys nám pomohl svými sliby“, ale zde nevíme, jaké by to byly tyto „Boží sliby“. Celkově se význam verše přiklání ve prospěch vergilianismu *voti reos*, který opisovači nemohli znát ani chápat.⁴³

6.4 Strofa IV

Čtvrtá strofa představuje jádro hymnu: čtvero přání lásky k Bohu. Tématem i motivem navazuje na předcházející i následující strofu. Literární forma (tzv. *dustyl*) je zviditelněna čtverou anaforou *te* na počátku verše jako v *Te Deum*, které je někdy přisuzováno Ambrožovi a pravděpodobně složeno ve stejném období. Tato forma litanie je však typická již pro antickou hymnodii.⁴⁴

Verše 4,1: *Te cordis ima concinant,*

4,2: *te vox canora concrepet,*

První dva verše září výrazy, jež navazují na předcházející strofu *hymnum canere* (3,4): *vox*, *canorus*, *concinere* a *concrepare*.

Metaforické užití výrazu *cor* navazuje na biblické pozadí, speciálně na žalmy, kde *srdce* představuje místo *dků* a *radosti*, jak můžeme číst např. v Ž 12,6:

Ego autem in misericordia tua speravi
Exultabit cor meum in salutari tuo
Cantabo Domino qui bona tribuit mihi
Et psallam nomini Domini altissimi.

I ve jmenovaných verších 4,1–2 můžeme pozorovat úzké propojení mezi *srdcem* a *hlasem*. *Hlas* vlastně hlasitě prezentuje to, co chce vyjádřit náš hlas vnitřní – *srdce*. Tato propojenost hlasu-úst se srdcem má také dlouhou biblickou tradici.⁴⁵

Ima cordis představuje substantivizované adjektivum neutra v plurálu ve spojení se závislým (nesamostatným) genitivem. U církevních otců je toto spojení velmi oblíbené. U Ambrože se výraz *imus* nejčastěji vyskytuje ve spojení s hlubinou moře nebo země⁴⁶ nebo ve spojení *a summo ad imum*.⁴⁷ Metaforické spojení *imus* a *cor* si pravděpodobně propůjčil od Vergilia.⁴⁸

Ansgar Franz nás ve své studii upozorňuje na zvláštnost výrazu *concinere*: Pisatel chtěl tímto výrazem utvrdit *jednotnost*. Slovo použil při popsání sjednocujících elementů a jednotnosti ducha i těla. I tam, kde výraz znamená pouze *zpívat*, může ona jednota stát v popředí shromážděného společenství.

⁴² Tamtéž, Ea, Fa, Fc, Ia, Ma, Mc.

⁴³ FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 248.

⁴⁴ Viz „Introduction generale“, tamtéž, s. 68, pozn. 140.

⁴⁵ Sir 39,41: „Et nunc in omni corde et ore collaudate et benedicite nomen Domini.“ Lk 6,45: „Ex abundantia cordis os loquitur.“

⁴⁶ AMBROSIIUS, *Hexameron* 3,2,9; 3,3,15; 5,12,36.

⁴⁷ Tamtéž, 6,5,31; 3,8,36; *De Noe* 9,28.

⁴⁸ VERGIILIUS, *Aeneis* 10,464: „Audiit Alcides iuvenem magnumque sub imo corde premit gemitum lacrimasque effudit inanis.“

V úzkém slova smyslu může slovo představovat *liturgický* zpěv, speciálně zpěv žalmů a hymnů. Za zmínku zde stojí Augustinovo svědectví, kde ve známém citátu z *Confessiones* můžeme číst: „Non longe coeperat mediolanensis ecclesia genus hoc consolationis et exhortationis celebrare magno studio fratrum concinentium vocibus et cordibus.“⁴⁹

Konečně má tento výraz *concinere* ještě třetí význam, který zahrnuje významy předcházející. I v tomto významu se utvrzuje jednotu společenství. Nejedná se tady pouze o jednotu různých společenství, ale o jednotu jednotlivců ve slově a skutcích v životě křesťana. Jedná se tady o již jmenovanou jednotu mezi hlasem, srdcem a skutky.⁵⁰

K tomuto tvrzení můžeme připsat i důkazy Ambrožova předchůdce, sv. Hilaria, který sloveso *concinere* použil pro označení hymnického zpěvu.⁵¹

Když všechny body shrneme, vidíme, že výraz *concinere* navazuje na *sacrificium vespertinum*, o kterém se psalo ve třetí strofě.

Podle antické tradice *concrepare* znamená nechat rozeznít hudební nástroj.⁵² V křesťanském prostředí vůbec,⁵³ podobně jako i v našem hymnu, znamená liturgický zpěv.

Verše 4,3: te diligat castus amor,

4,4: te mens adoret sobria.

V následujících verších pokračují přímlyvy týkající se *lásky* a *úcty*. Oba postoje patří u Ambrože k základním projevům křesťana. Příkaz lásky vychází z Božího zákona daného na Sinaji: „Diliges Dominum Deum suum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et ex tota fortitudine tua; Dominum Deum tuum timebis et ipsi servies.“⁵⁴

Boží láska je hlavní příkaz Starého i Nového zákona. Vedle příkazů z Deuteronomia můžeme jmenovat Mt 22,34–39 a známý citát z Janova evangelia 21,15–17.

Adjektivum *castus* označuje v antickém náboženském jazyce posvátnou čistotu i čistotu ve smyslu fyzickém a morálním. V klasické poezii může být toto slovo použito pro označení lásky, která není cizoložná ani krvesmilná, nýbrž legitimní a čistá. V křesťanském kontextu kvalifikuje správné úmysly člověka, který chce žít ve shodě s Božími přikázáními.⁵⁵ Znamená také čistotu víry a čistotu těla, o kterých explicitně hovoří další pokračování hymnu.

Výraz *sobrius* a hlavně spojení *mens sobria* je u Ambrože oblíbené. Ambrože pravděpodobně zaujal biblický verš: *sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret*.⁵⁶ Z několika příkladů může-

⁴⁹ AUGUSTINUS, *Confessiones* 9,7,15.

⁵⁰ Srov. A. FRANZ, *Tageslauf und Heilsgeschichte*, St. Ottilien: EOS-Verlag, 1994, s. 77–80.

⁵¹ FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 250.

⁵² PROPERTIUS, *Carmina* 3,18,6: „Cymbala Thebano concrepare Deo.“

⁵³ HIERONYMUS, *Epistula* 38,4: „Post orationem psalmi concrepant;“ VICTOR VITENSIS, *Historia persecutionis Africanae provinciae* 2,17: „Iam enim ob celebritatem festivitatis hymni nocturni per totam ecclesias canente populo concrepabant.“

⁵⁴ Dt 6,5.13.

⁵⁵ 1 Petr 3,2.

⁵⁶ 1 Petr 5,8; srov. též 1 Sol 5,6.8.

me vyčist, že *mens sobria* má chránit člověka před nebezpečími noci, jako je *libido*,⁵⁷ *cupiditas*,⁵⁸ *perversiones*,⁵⁹ dokonce můžeme číst, že *sobrietas enim mentis medicina est corporis*.⁶⁰ Vyjmenované nástrahy ukryl Ambrož do veršů 6,4: *vapor somni* a 7,4: *dolus hostis invidi*.

6.5 Strofa V

Pátou strofou začíná druhá poetická část hymnu. Vůdčí téma je téma noci, a to jak ve smyslu materiálním, tak duchovním: nastává noc, čas k odpočinku pro duši i tělo, ale také čas nebezpečí, prostor pro závistivého nepřítele. Druhá část strofy v nás evokuje Janův prolog: „Et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt.”⁶¹

Verše 5,1: Ut, cum profunda clausurit

5,2: diem caligo noctium,

Pátou strofou, zahájenou spojkou *ut*, pokračují prosby o Boží pomoc, ochranu během noci. Pořadí spojek *ut* a *cum*, oznamující komplikovanou hypotaktickou konstrukci, v protikladu k jasnému parataktickému nařízení čtyř hlavních vět předcházejících strof.

Ambrož před vlastní prosby klade časovou větu, která má sloužit jako východisko: *cum profunda caligo noctium clausurit diem*. V Písmu *caligo* představuje Boží dálku, nepřítomnost a hřích: vzpomeňme na Joba 3,5: *Obscurent eum tenebrae, et umbra mortis occupent eum caligo et involvatur amaritudine*; ale též hodinu temnot, jak můžeme číst při zatčení Krista.⁶²

U Ambrože má termín bohaté zastoupení: *tenebrosa caligo impietatis*;⁶³ *caligo perfidiae mentis et caecitas cordis*;⁶⁴ *caligo iniquitatis et tenebrae peccatorum*;⁶⁵ *caligo saecularis*;⁶⁶ *caligo tenebrarum*.⁶⁷ Nezabývá se pouze výrazem *caligo*, ale převážně jeho morálním dopadem na člověka.

Hymnus tedy v těchto verších naráží na nebezpečí, které s sebou přináší noc. Vedle blahodárného účinku noci, o kterém jsme mluvili ve druhé strofě, přináší noc nebezpečí hříchu těla i duše.

⁵⁷ AMBROSIUS, *De Helia* 9,30.

⁵⁸ AMBROSIUS, *De Iacob* 1,1,4.

⁵⁹ AMBROSIUS, *Epistula* 4,8.

⁶⁰ AMBROSIUS, *De Noe* 11,38.

⁶¹ Jan 1,5.

⁶² Mt 26,47–56.

⁶³ AMBROSIUS, *De Iacob* 2,2,9.

⁶⁴ AMBROSIUS, *De fuga* 4,23.

⁶⁵ AMBROSIUS, *Explanatio psalmorum* 43,79.

⁶⁶ AMBROSIUS, *De Cain* 2,1,5.

⁶⁷ AMBROSIUS, *Hexameron* 8,32.

**Verše 5,3: fides tenebras nesciat,
5,4: et nox fide reluceat.**

V úvodu je vhodné poukázat na různost čtení, jak vysvětluje Fontaine:

Varianty tohoto verše se dělí na tři skupiny: *fide reluceat*: Ma, Mb, Mc, Md (milánské rukopisy), *fidei luceat*: Fa, Fg, Fk1, Fz, Gb, Ie (5 rukopisů), *fideli luceat*: Aa, Ad, Ae, Eb, Fc, Ga1, Ia, Ib, Id, Sd (6 rukopisů). Nejméně vhodné je asi *fidei luceat*; *fideli luceat* je přijatelné, ale neopodstatněně uvádí do strofy nový prvek a odstraňuje opětý výskyt *fides* v 5,3, když dává přednost *fide*. *Fide reluceat* nevyvolává tyto námitky a může se přiblížit k poslednímu verši 5. hymnu: *fedeque iugi luceat*; stejný výraz je i v díle *In psalm 37,21*. Význam, poetická hodnota, metrika i celkové ambroziánské zabarvení mluví pro čtení *fide reluceat*.⁶⁸

Ve třetím verši následuje další prosba, aby víra neznala temnoty. Tak jako *caligo noctis*, i *tenebrae* v sobě ukrývají nebezpečí zrady a zapření. Vzpomeňme na Jidáše, který zradil a po večeri osamocený prchal do temnoty noci.

Tenebrae jsou již ve Starém zákoně, zvláště v žalmech, místem, kde číhá nebezpečí,⁶⁹ jsou metaforou pro utrpení a hrůzy,⁷⁰ pro Boží opuštěnost a smrt.⁷¹ Proto se často v žalmech vyskytují i prosby, aby Bůh osvětlil tyto temnoty,⁷² a naděje, že poctivý v temnotách obdrží světlo.⁷³ Pro Boha Stvořitele není žádná tma tmou, žádná noc nocí, nýbrž svítí jako den:

Quia tenebrae non obscurabuntur a te
Et nox sicut dies inluminabitur
Sicut tenebrae eius ita ut lumen eius.⁷⁴

V prologu Janova evangelia je toto světlo identifikováno s Logem, narozeným z těla, které *svítí v temnotách*⁷⁵ a které si samo říká *já jsem světlo světa*.⁷⁶ Následně z tohoto světla mohou lidé získat účast na tomto světle: *Qui me secutus fuerit, non ibit in tenebris, sed habebit lumen vitae*.

Ambrož se chytil právě tohoto posledního obrazu: Jestli křesťané následují Krista a mají účast na víře a světle Kristově, tak je v nich *něco, co svítí*;⁷⁷ kdo má totiž pravou víru, má milost pravého světla.⁷⁸

⁶⁸ FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 253.

⁶⁹ Ž 90,5,6: „Non timebis a timore nocturno, et a sagitta volante per diem, a negotio perambulante in tenebris.“

⁷⁰ Ž 106,10: „Sedentes in tenebris et in umbra mortis.“ Srov. také návaznost na Lukášův Benedictus Lk 1,79.

⁷¹ Ž 87,13: „Numquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua et iustitia tua in terra oblivionis?“

⁷² Ž 17,29: „Deus meus illumina tenebras meas.“

⁷³ Ž 11,4: „Exortum est in tenebris lumen rectis.“

⁷⁴ Ž 138,12.

⁷⁵ Jan 1,4.5.9.

⁷⁶ Jan 8,12.

⁷⁷ AMBROSIIUS, *Explanatio psalmorum* 36,32: „Sibi die est iustius in tenebris, quia lux in tenebris lucet (Jan 1,5). ... habes ergo quod in te luceat, si iustitiam sequaris, splendet tibi dies, lucet tibi nox, quia fideli et nox tamquam dies illuminabitur (Ž 138,12).“

⁷⁸ AMBROSIIUS, *Expositio psalmi* 118,8,51: „Ubi enim vera est fides, ibi veri lumini gratia est.“

6.6 Strofa VI

V předcházející strofě jsme se zabývali temnotou noci, následující strofa je charakterizována spaním a spánkem: *dormire* (6,1; 6,2) a *somnus* (6,4).

Ve strofě vedle sebe vystupuje spánek fyzický a spánek duše a viny v biblické symbolice.

Verše 6,1: *dormire mentem ne sinas*,

6,2: *dormire culpa noverit*,

Jako jsme ve třetím a čtvrtém verši páté strofy viděli antitezi: *fides tenebras nesciat* – *nox fide reluceat*, i zde vidíme antitetickou formulaci. Ne *mens*, ale *culpa* má spát. Motiv spánku slouží v Novém zákoně jako symbol pro zapletení se člověka do viny. K tomu směřuje i výzva sv. Pavla: „Nox processit, dies autem appropinquavit. Abicimus ergo opera tenebrarum et induamur arma lucis.“⁷⁹

Na tomto místě bych chtěla upozornit na názor Franze, který v těchto verších vidí návaznost na Píseň písní 5,2. První verš šesté strofy vykládá jako každodenní setkání křesťanské duše s ženichem.⁸⁰

V Prudentiově *Cathemerinon* nalézáme verše podobného znění, vytvořené pravděpodobně na základě ambroziánské strofy:

Iam iam quiescant improba,
Iam culpa furva obdormiat.⁸¹

Tato paralela nám též může být nápomocna v tom, že budeme číst *culpa*, a ne *culpam*,⁸² jak uvádějí některé z rukopisů.

Verše 6,3: *castis fides refrigerans*

6,4: *somni vaporem temperet*.

Výrazem *castis* se Ambrož obrací na věřící, kteří nemají podléhat nočním pokušením těla, jak budeme číst v následujících verších. Čtení *castis* (10 rukopisů, z toho 3 milánské) má přednost před *castos* (9 rukopisů). *Castis* nutno považovat za doplněk. *Castos* může být důsledkem oprav opisovačů.⁸³

Fyzický spánek nemá být pro křesťana jakýmsi odklonem od Krista; je nutné připomenout *bdění víry*, která je zde centrálním pojmem. Ta stejná víra byla v předcházející strofě *světlem* pro noc, byla tou, která má zahnat temnoty nevíry a nyní má občerstvující funkci, když zmírňuje vedro spánku.

Erotická symbolika veršů přirozeně odkazuje k metaforickému tématu *ohně vášní*, které najdeme v antické i moderní literatuře. Zde je však tematika posílena výrazem *refrigerium*: křesťané si často představovali nebeské blaho jako věčné osvěžení duší vyvolených.⁸⁴ S touto myšlenkou svěžesti a občerstvení se pojí tematika tělesného odpočinku, nabrání nových sil a ulehčení.

⁷⁹ Řím 13,12.

⁸⁰ Podrobně viz FRANZ, *Tageslauf und Heilsgeschichte*, s. 90–94.

⁸¹ PRUDENTIUS, *Cathemerinon* 1,73–74.

⁸² Fa, Fc, Fg, Fk1.

⁸³ Srov. FONTAINE, *Ambroise de Milan*, s. 254.

⁸⁴ Ž 65,12: „Transivimus per ignem et aquam et eduxisti nos in refrigerium;“ Jer 6,12: „Et invenietis refrigerium animabus vestris.“

Co máme rozumět pod *vapor somni*? Spojení pravděpodobně není biblické, protože na něj v bibli nenarážíme. Podle Franze Ambrož navazuje na starou medicínsko-fyziologickou představu antiky o dráždivém tělesném horku zažívání, které nastává po konzumaci jídla. Vše si máme představit na základě večerního požití jídla, kdy je zatížen žaludek, duše je rozespalá a duch omezený. Pak přistupuje teplo spánku a na scénu může nastoupit pokušitel.⁸⁵

Tuto fyziologickou představu dále Ambrož ve svém díle spojuje s obrazem tepla a dusna hříšných lidských vášní. Často mluví o *aestus cupiditatem, ignis libidinum, avaritiae diversarumque passionum incendia*⁸⁶ a *fervor internae cupiditatis*.⁸⁷ Tento verš nám může ještě více vysvětlit následující úryvek:

Nescis illam *caliginem noctis* non opertorium, sed *incentium* esse peccati? Cum *somno* et *cibo fervent* corpora, tunc etiam *vigor mentis* sopore laxatur, *somno* resolvitur: tunc *irrepat impuri libido concubitus*; tunc perturbatur cor, *squalor immunditiae* non videtur, *castitatis puritas* non consideratur, *pudicitiae gloria* non recensentur.⁸⁸

Ve slově *temperare* můžeme vidět křesťanský význam slova *temperantia*, což je ovládnutí tělesných žádostí. Kromě tohoto morálního významu je zde určitě uložen i význam ve smyslu mírnit horkost žáru. Právě obcerstvení proti tomuto žáru vidí v kříži, který svým stínem obcerstňuje celý svět: „Si quos adussit libido, his domini crux refrigeret, in qua se reclinavit, ut nostra delicta susciperet.”⁸⁹

Když tedy hymnus přiděluje víře úkol *temperare* a *refrigerare castis*, nejedná se o jakoukoliv víru, ale o víru, která má spící ochránit před pokušelem.

6.7 Strofa VII

Po fonologicko-syntaktické stránce můžeme strofu rozdělit na dvě základní části, kde první část tvoří verše 25 a 26 a druhou část tvoří verše 27 a 28. Z fonetického hlediska nás zaujmou veršové páry:

lubrico – somnient

invidi dolo – suscitet

Pozoruhodná je také syntaktická struktura 7,2 (25. verše); svou stavbou odpovídá strofě čtvrté, zvláště prvnímu verši:

4,1: te cordis ima concinant

7,2: te cordis alta somnient.

Jestliže se tedy druhý verš sedmé strofy opírá o strofu čtvrtou, jenž představuje srdce hymnu, zmiňovaný verš (7,2) pak tvoří jakési tematické dokončení celé modlitby: *somniare* v sobě obsahuje motiv *gratia soporis*, s nímž jsme se setkali v 1,4; *alta cordis* odkazují na hudební provedení 4,1: *te cordis ima concinant*.

⁸⁵ Srov. FRANZ, *Tageslauf und Heilsgeschichte*, s. 95; srov. AMBROSIUS, *Expositio psalmi* 118,8,46.

⁸⁶ AMBROSIUS, *Expositio psalmi* 118,19,5.

⁸⁷ Tamtéž, 118,11,15.

⁸⁸ Tamtéž, 118,7,31.

⁸⁹ Tamtéž, 118,4,19.

**Verše 7,1: Exuta sensu lubrico,
7,2: te cordis alta somnient;**

Výraz *lubricus* můžeme najít již u Cicera, který tento přívlastek aplikuje na mládež: *aetas puerilis maxime lubrica atque incerta*.⁹⁰ U Ambrože je výraz velice oblíbený. Odpovídá biblickému výrazu kluzká cesta,⁹¹ nebo také poukazuje na zločince a falešné proroky, jenž se toulají po kluzkých stezkách.⁹² V poslední řadě označuje výraz *lubricus* světské, tj. od Boha odvrácené oblasti: *istius mundi lubricum, lubricum saeculi*.⁹³

Kromě tohoto rozsáhlého významu poukazuje Ambrož ještě na jeden specifický význam, jež obsahuje sexuální konotace. Mluví o *lubrice libidinis consuetudinem*,⁹⁴ *inlecebrae lubricae carnis*⁹⁵ a o *lubricum devium amoris*.⁹⁶ Prudentius ve svých verších více míří na hřích těla, když píše:

Sic tota deccurat dies.
Ne lingua mendax, ne manus,
oculive peccent lubrici,
ne noxa corpus inquiet.⁹⁷

Také výraz *exuere* představuje u Ambrože trvalou konstrukci.⁹⁸ Při parafrázování pavlovské myšlenky Ambrož tento výraz přejímá, když komentuje Kristovo prodlévání na poušti:

In deserto Adam, in deserto Christus; ... sed quoniam saecularibus indutus exuviis redire non poterat nec paradisi incola potest esse nisi nudus a culpa, exuit veterem hominem, novum induit.⁹⁹

Prozkoumáme-li výraz *somnus* a *somniare* v díle sv. Ambrože, můžeme pozorovat, že biskup často mluví o snu jako o místě zjevení,¹⁰⁰ na druhé straně, v návaznosti na Izajáše 29¹⁰¹ a Žalm 72,¹⁰² ztotožňuje sen s *vanitas* lidské snahy po bohatství a moci.

Cordis alta v tomto verši a *cordis ima* ve verši 4,1 mají pravděpodobně stejný význam. V klasické latině slouží *altus* k vyjádření místa citů: *altum pectus, altus animus, alta mens, altum cor*.

⁹⁰ CICERO, *In Verrem* 2,5,52.

⁹¹ Ž 34,6: „Fiat via illorum tenebrae et lubricum.“

⁹² Jer 23,11–12: „Propheta namque et sacerdos polluti sunt... idcirco via eorum quasi lubricum in tenebris.“

⁹³ AMBROSIUS, *De excessu frantis Satyri* 1,30: „lubricum saeculi“; *De obitu Valentiniani* 66: „pugnavit adversus lubricas saeculi mutationes.“

⁹⁴ AMBROSIUS, *Epistula* 19,13.

⁹⁵ AMBROSIUS, *Expositio psalmi* 118,16,6.

⁹⁶ AMBROSIUS, *Hexameron* 5,7,19.

⁹⁷ PRUDENTIUS, *Cathemerinon* 2,104.

⁹⁸ AMBROSIUS, *De Cain* 2,6,21: „fides exuta omnibus involuvris“; *Expositio evangelii secundum Lucam* 8,44: „exuere culpam.“

⁹⁹ AMBROSIUS, *Expositio evangelii secundum Lucam* 3,7.

¹⁰⁰ AMBROSIUS, *De Ioseph* 2,7; 6,31; *Hexameron* 1,2,7.

¹⁰¹ Iz 29,8: „Et somniat esuriens et comedit cum autem fuerit expertus vacua est anima eius et sicut somniat sitiens et bibit et postquam fuerit experfactus lasset adhuc sitit et anima eius vacua est sic erit multitudo omnium gentium quae dimicaverunt contra montem Sion.“

¹⁰² Ž 72,16: „Quomodo peccatores facti sunt in desolationem, subito defecerunt et exterminati sunt propter iniquitatem suam. Sicut somnium exurgens.“

Když se podíváme na veš 7,2 blíže, vidíme v něm paralelu verše 6,1: *dormire mentem ne sinas*. Oba verše odkazují na křesťanský ideál neustálé modlitby.¹⁰³

I při těchto verších Franz, zvláště prostřednictvím slovesa *somniare*, upozorňuje na svatební tematiku, která již byla vzpomenuta ve verši 6,1–2. Podle Franze verše představují milostné setkání Stvořitele se svým stvořením, snoubence se svou snoubenkou.¹⁰⁴

Verše 7,3: *nec hostis invidi dolo*

7,4: *pavor quietos suscitet*.

Po nebezpečích, které byly jmenovány: *nox, tenebrae, culpa, vapor a lubricus*, nastupuje nové nebezpečí – *hostis*. Hymnus nepřitele křesťanů a Krista charakterizuje jako *invidus*: závistivý. Tento atribut má své kořeny již v biblické události ráje. Ekvivalenty *hostis, inimicus* a *diabolus* se běžně zaměňují.

Pavor je velmi silný výraz. Znamená hrůzu, děs, strach: „Cum suavitate requiesces, et pavorem et supervenientes impiorum impetus non timebis.“¹⁰⁵

Ve výrazu *quietos* vidíme návaznost na druhou strofu, kde ve verši 2,1 jsme mohli číst *quies*. Zpěváci žádají Boha o milost spatřit ho ve snu (verš 7,2), když jsou špatné myšlenky vzdáleny (verš 7,1). Prudentius tomuto tématu v šestém hymnu *Cathemerinon* věnuje 30 veršů.¹⁰⁶

Sedmá strofa tak s sebou nese tři hlavní motivy hymnu: nebezpečí noci, spojení člověka s Bohem a milostivý dar spánku.

6.8 Strofa VIII

Závěr hymnu nenavazuje na pojednáváná témata: nic o spánku, nic o noci a jejích nástrahách, nýbrž se vracíme k volání ke všemohoucímu Bohu z první strofy. Tato poslední strofa je teologická, trojiční a jako taková silně protiařiánská, má strukturu doxologie: Ambrož v ní prosí Krista, stejně jako Otce a Ducha.

Verše 8,1: *Christum rogamus et patrem*

8,2: *Christi patrisque spiritum*

Dvojí jmenování Krista na začátku veršů a označení Ducha svatého jako Ducha Krista a Otce, můžeme vidět ve světle antiariánského vrcholu. Ariáni totiž nepopírali pouze božství Ježíše Krista, ale i Ducha svatého. Kromě toho tyto verše připomínají proslulou větu ze *Sermo contra Auxentium de basilicis tradensis*, kde Ambrož s nesmírnou silou a oblibou vysvětloval své písně.¹⁰⁷ Otázka, jestli byl hymnus napsán kolem roku 386, však zůstane pravděpodobně nevyřešena.

¹⁰³ Srov. 1 Sol 5,17; Řím 12,11n.; Lk 18,1.7.

¹⁰⁴ Srov. FRANZ, *Tageslauf und Heilsgeschichte*, s. 104–105.

¹⁰⁵ AMBROSIIUS, *Explanatio psalmorum* 36,68,1.

¹⁰⁶ PRUDENTIUS, *Cathemerinon* 6,25–56.

¹⁰⁷ AMBROSIIUS, *Epistula* 75a,34.

Verš 8,3: unum potens per omnia

Antiaríánské, nebo lépe řečeno antiheretické vyostření katolické nauky obsahuje právě verš 8,3. Slovo za slovem jsou zde seřazena klíčová slova, kterými milánský biskup potírá fotiovskou, sabeliánskou a pohanskou nauku.

Pro Ambrože je důležité svědectví Janova evangelia, kde je místo maskulina *unus* použito neutrum *unum*. Ambrož toto svědectví přijímá a dále rozvíjí:

Ego et pater unum sumus. Cum enim dicit *ego et pater*, revelatur aequalis, cum dicit unum sumus. Et ideo quia sic acquisit Filius populos ut Pater, sic vivificat Filius ut Pater, aequalitatem suam ad Patrem unitate potestatis expressit dicens: *Ego et Pater unum sumus*. Cum enim dicit: *Ego et Pater*, revelatur aequalitas: cum dicit: *Unum sumus*, unitas declaratur. Aequalitas confusionem excludit, unitas separationem: aequalitas Patrem Filiumque distinguit, unitas Patrem Filiumque non separat.¹⁰⁸

A k této jednotě Otce a Syna patří i Duch svatý:

Sicut pater et filius unum sunt, quia filius omnia habet, quae pater habet (Jan 16,15), ita et spiritus unum est cum patre et filio, quia et ipse omnia dei novit (1 Kor 2,11).¹⁰⁹

Další důležitý význam přísluší adjektivu *potens*; substantivum *potestas* je mocný důkaz substanciální jednoty božských osob:

Ego et pater unum sumus, id est: unum sumus lumen, sicut unum nomen; per luminis et nominis unitatem ambo unum sumus, immo trinitas unum in unitate substantiae, sed distinctione uniuscuiusque personae. Trinitas distinctionem significat personarum, unitas potestatem.¹¹⁰

Tato jednota v moci je rozhodující kritérium proti heretické nauce, která svým popřením této jednoty upadá do pohanského polyteismu:

Itaque quia unius deitatis atque dominatus adserimus trinitatem, unum deum et unum dominum confitemur. Qui autem aliam patris, aliam fili, aliam spiritus memorant potestatem, plures deos et plures dominos in ecclesiam gentilis vitio erroris inducunt.¹¹¹

Verš 8,4: fove precantes, trinitas.

Po vyznání víry církevního společenství se ještě jednou dostává hymnus v posledním verši ke svému vrcholu. V biblickém jazyce sloveso *fovere* evokuje obraz matky, která pečuje o své dítě a nenechává je v nebezpečí. Ve stejném významu se toto

¹⁰⁸ AMBROSIUS, *De Spiritu sancto* 3,16,116n.: „Já a Otec jedno jsme. Neboť když říká *já a Otec*, zjevuje se jako rovný Otci, protože říká jedno jsme. Protože tak jako Syn, i Otec získal lidstvo, tak jako ožil Syn, ožil i Otec a svou rovnost Otci projevila jednotou moci, když říká: *Já a Otec jedno jsme*. Když říká: *Já a Otec*, zjevuje se rovnost: když říká: *jedno jsme*, je potvrzena jednota. Rovnost vylučuje smíšení, jednota rozdělení: rovnost rozlišuje Otce a Syna, jednota nerozděluje Otce a Syna.“

¹⁰⁹ Tamtéž, 3,19,144.

¹¹⁰ AMBROSIUS, *Explanatio psalmorum* 35,22: „*Já a Otec jedno jsme*, tj.: jsme jedno světlo, jako jedno jméno; skrze jednotu světla a jména jsme oba jedno, dokonce jedna trojice v jednotě podstaty, ale s rozlišením každé osoby. Trojice označuje rozlišení osob, jednota (označuje rozlišení) moci.“

¹¹¹ AMBROSIUS, *Expositio evangelii secundum Lucam* 7,284: „Protože prohlašujeme trojici jednoho božství a moci, vyznáváme jednoho Boha a Pána. Kterí však prohlašují moc jiného otce, jiného syna a jiného ducha, chybou pohanského omylu vnášejí do církve mnohé bohy a pány.“ Podobně srov. *De fide* 1,1,10.

slovo u Ambrože vyskytuje v následujících dvou příkladech: „Deus creatum fovit ... Est ergo hominis auctor Deus et diligit opus suum operator bonus.“¹¹² A v návaznosti na Slunce spravedlnosti můžeme citovat následující verše: „(Sol iustitiae) penetrat ergo animam et quasi candor aeternae lucis inlustrat. ...fovet qui appropinquat sibi.“¹¹³

Když se na jmenované ukázky podíváme, vidíme, že u Ambrože sloveso *fovere* představuje laskavou pozornost Stvořitele, jak jsme mohli číst i v 1.–3. strofě.

V *precantes* se zrcadlí ony *preces* v 3,2: *noctis exortu preces* a současně v nich vidíme základní myšlenku druhé části hymnu: přímluvy.

Vokativ *Trinitas* navazuje na verše 8,1–2, kde byly jmenovány jednotlivé Božské osoby; současně tak navazuje i na počátek hymnu: Deus creator omnium. A tak první a poslední slova hymnu jsou vzýváním Boha.

7. ZÁVĚREM

V průběhu interpretace jsme mohli vidět na různých pasážích těsnou návaznost hymnu na biblické texty: začátek hymnu (1. strofa) je odkazem na počátek vyprávění o stvoření (Gn 1); k tomuto vyprávění můžeme přidat zvláštní písemný výklad milánského biskupa: ten podle Genesis počátečné oddělení světla od tmy a dne od noci zakomponoval do hymnu a aktualizoval na konkrétní situaci.

Ambrose of Milan: God, Creator of All

Key words: Ambrose (339–397); Evening hymn; Evening prayer

Abstract: The Hymn *Deus creator omnium* is one of the four so-called daily hymns that the tradition attributes undisputedly to Ambrose. These daily hymns are: the morning hymns *Aeterne rerum conditor*, *Splendor paternae glorie*, the hymn for the Tierce (9 a.m.) *Iam surgit hora tertia*, and the above mentioned hymn *Deus creator omnium*. *Deus creator omnium* is an evening hymn. The liturgical assembly addresses it to God, giving thanks for the passed day, and presenting intercessions for the coming night. The hymn focuses on the remembrance of the passed day, with its sunlight 1,2–3, and labours, including the associated pains, physical as well as mental 2,1–2. Further there is a call to God: the chant of the hymn 4,1–2 expressing purity 4,3–4, prayer for repose 1,4; 2,1–3 and protection against the night's perils 5,1–7,4 (cf. Ps 141). The final invocation of the Divine Trinity 8,1–4 joins prayer with theology. The structure of the hymn is akin to the Psalms: it is an evening prayer, as are the Ps 4 and 141, with an opening invocation of God by His name, and using forms of ancient prayer: praise of the Creator, thanksgiving for his goodness, prayer for protection against temptation and the terrors of the night. The current *Liturgia horarum* took this hymn for its own, and five verses of this hymn are recited at the First Vespers on Sundays of the first and the third week.

¹¹² AMBROSIIUS, *Epistula* 34 (45),16.

¹¹³ AMBROSIIUS, *Expositio psalmi* 118,19,39.